शोध प्रंबधाचा आराखडा

माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक अभ्यास

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

समाजिकशास्त्र विद्याशाखेतील पीएच्. डी. (भूगोल) या पदविच्या

शोध प्रंबधाचा आराखडा

संशोधक

फाजगे ज्ञानेश्वर दिलीपराव

संशोधन मार्गदर्शक

डॉ.सुनिता एस. शिंदे

सहयोगी प्राध्यापक व भूगोल विभाग प्रमूख

श्रीमती सुशिलादेवी देशमुख महिला महाविद्यालय, लातूर

ता. लातूर जि. लातूर

जुलै 2015

1.1) प्रस्तावना

प्राचिन काळापासून प्रवास हा मानवीजीवणाचा एक अविभाज्य भाग बनलेला आहे. त्या काळी ज्या विविध कारणांनी प्रवास केला जात आसे. त्सास अज्ञात प्रदेशांचा शोध घेणे, नवीन व चमत्कारित स्थंळाचा शोध घेणे, नवीन पर्यावरणातील बदल अनूभवणे धार्मिक दृष्या पवित्र स्थंळाना भेटी देणे इत्यादी गोष्टीचा प्रामुख्याने समावेश होत आसे. प्रवासाची ही ध्येय नविन नाहित. ज्या मानवी व्यवसायाला पर्यटन म्हणतात त्याचे मूळ या प्रचिन प्रवासात आठळतो. प्रवासाच्या तूलनेत पर्यटन हि संकल्पना आधूनिक व शस्त्रीय आहे. प्रचिन प्रवासाच्या तूलनेत अनेक दृष्टीने आधूनिक पर्यटन व्यवसाय भिन्न आहे. विशेषता दूसया महायुध्दानंतर मोठया संख्येने लोकाना आपल्या मूळ स्थानापासून इतर काही काळासाठी ,आठवडयासाठी वास्तव्य करण्याची प्रवृत्ती वाढु लागली आहे. खर पाहाता, मोठया संख्येने लोंकाचे वार्षिक किंवा अल्पकालीन होणारे स्थलांतर जरी गेल्या शतकापासून सूरू असले तरी आधूनिक काळात ज्याला पर्यटन आसे समजले जाते व त्यास आंतरराष्ट्रीय महत्व प्राप्त झालेला आहे. असा हा व्यवसाय मात्र खया आर्थाने दुसया महायुध्दानंतर विकसित झालेला आहे.

दुसया महायुध्दानंतर जगाची पूनर्रचना सूरू झाली अनेक प्रकारचे बदल मानवी जीवनाच्या बहूतेक क्षेत्रांत झपाटयाने घडून येऊ लागले. त्याचाच एक परिणाम म्हणजे या शतकाच्या उतरार्धात झपाटयाने अंतर्गत व अंतरराष्ट्रीय पर्यटनाच्या संबधात झालेला विकास होय संयूक्त राष्ट्रसंघाच्या अहवालाप्रमाने 1955 ते 1965 या दशकात जगातील सूमारे 60 ते 70 देशतील पर्यटकाची संख्या 51 दशलक्षापासून 152 दशलक्षापर्यत वाठली. या दशकासारख्या अल्पकाळात पर्यटकांच्या संख्येत झालेली ही वाठ खरोखरच लक्षणीय आहे. जागतीक पर्यटक संघटनेच्या (word Tourism Organisation) (W.T.O) अंदाजाप्रमाने 1980 साली जागतीक पर्यटक संख्या 1000 दशलक्ष तर 1990 मध्ये ती 1500 दशलक्ष असावी. अर्थत या ठिकाणी असे ग्रहित धरण्यात आलेले आहे की जागतीक पर्यटक संख्येमध्ये वर्षिक 5 टक्के वाठ होत आहेत पंरतू प्रत्यक्षात ही वाठ गेल्यादशकात सूमारे 12 टक्कहून आधिक आहे.

पर्यटन ही संज्ञा प्रवास (Tour) या शब्दाशी संबधित आहे आणी प्रवास (Tour) हा शब्द लॅटिन भाषेतील (Tornos) या शब्दपासून आलेला आहे. त्याचा अर्थ वर्तृळ असा आहे .या शब्दपासून पुठे वर्तृळाकार प्रवास किंवा पॅकेज टुर्स हा शब्द रूठ झाला इ.स.1643 मध्ये हा शब्द प्रथम वापरला गेला आणी त्याचा संदर्भ एका ठिकाणी जाणे किंवा वर्तृळाकार प्रवास करणे. वर्तृळाकार प्रवास करूण निरनिराळया ठिकाणे पाहाणे असा होतो. (Tours) या शब्दाची संबधित आणखी एक उत्पती असून हा शब्द हिब्रू भाषेतील असून तो (Torah) या शब्दापासून आलेला आहे (Torah) याचा अर्थ शिकणे, शोध घेणे असा होतो.(Torah) या नावाचा ज्यू

धर्मीयांचा कायद्ययाचा ग्रंथ असून त्यांची नवीन पदध्दती विस्ताराने दिलेली आहे. या शब्दानूसार (Tour) या शब्दाचा अर्थ प्रवाशने केलेला प्रवास ठिकाणाचा शोध घेणे. फ्रेंच भाषेत. (GrandTour) हि संज्ञा वापरली जाते आणि त्याचा अर्थ फ्रान्स, जर्मनी, स्वित्झर्लंड व इटली या देशांतून केलेला प्रवास असा आहे. म्हणून प्रस्तुत संशोधनासाठी ''माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक अभ्यास '' हा विषय अभ्यासासाठी निवडला आहे.

1.2) संशोधनाचे पुनरावलोकन

संशोधनाच्या पुनरावलोकनामुळे पूर्वी केलेल्या संशोधनाची दरी भरून काढली जाते त्याचबरोबर निवडलेल्या या विषयास भविष्यातील कार्यासाठी दिशा मिळते गिल. पि. एस (1996) यांनी डायनामिक ऑफ टूरिजमचा अभ्यास केला आहे. भाटिया ए.के. (1986): यांनी टूरिजम डेव्हलपमेंन्ट प्रिन्सीपल ऑन्ड प्रक्टिीस यांचा अभ्यास केलेला आहे .भोस. एच. एम. (1964) यांनी जॉग्राफि ऑफ वर्ड इकॉनामी यांचा अभ्यास केला आहे बुरकांत ए.जे.आणि मेंडलीक. एस (1974) : यांनी टूरिजम पास्ट,प्रझेंट फिक्चर चा तर चावला रोमाली (2003): यांनी टूरिजम इन 21 इ.स यांचा पध्दत्शीर अभ्यास केलेला आहे. सिंब एस.एन .(1981):परस्पेक्टुय ऑन टूरिजम इन इंडिया याचाः अभ्यास केला आहे. डुगूलास पेयअर्स . (1987): यांनी त्यांच्या टूरिजम टूडे ए जॉग्राफिकल ए ऑनेलिशेष केलेला आहे. येम्युनल .कांन्ट. (1979) : यांनी टूरिजम पासपोट टु डेव्हल्पमेंन्ट यांचा अभ्यास केला. खान एम.ए. (2005): यांनी प्रस्ताविक टूरिजम भूगोलाचा अभ्यास केला आहे. केजीवाडकर. एस(1999): यांनी अक्कलकोट निवासे श्रीस्वामी समर्थ चरित्र यांचा अभ्यास केला तर मिसलॉटसन.आर. डब्ल्यू (1972): यांनी टूरिजम प्रिसिंपल प्रक्टिकल आणि फिलासॉफर जॉन.वाली यांनी अभ्यास केलेला आहे . राय. एच. सी. (1998): यांनी हिल टूरिजम प्रत्यागिक आणि डेव्हल्पमेंन्ट यांचा अभ्यास केला असून शेत. पि.एन (1985): यांनी सक्सेसफूल टूरिजम मॅनेजमेंन्ट केले आहे. सिंग.शालिनी (1992) : यांनी जॉग्राफिकल ऑन टूरिजम रिसटिंग आणि रिसर्च ए जॉग्राफिकल टूरिजम अभ्यास केले आहेत. सोखी. बी.एस (2000):स्पॉटिंग हिस्टोरिकल मूमेन्ट ॲन्ड जि. आ. एस डेव्हल्पमेंन्ट. आणि यशोधरा भोसले (2005):प्रवास पर्यटनाचे नवे पैलू व ताज रावत(2008):प्राकृतिक,प्रबंध एंव विकास तसेच डॉ.एस.बि.शिंदे (2009): पर्यटन भूगोल.

1.3) अभ्यास क्षेत्र

प्रस्तूत संशोधनासाठी माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांची निवड केली असून. माथेरान हे रायगड जिल्याच्या अतर्गत येत असून माथेरानचा अक्षवृत्तीय विस्तार 18°59′12′′ ते 73°16′04′′ उत्तर व

रेखवृत्तीय विस्तार 18°98′ 66′′ ते 73°26′79′ पूर्व इतका आहे. प्रस्तुत अभ्यासक्षेत्रात 5139 इतकी लोकसंख्या सामावली आहे. माथेरान हे कर्जत तहसील मध्ये उंच पठार आहे समूद्रसपाठीपासून 2.625 फूट आहे माथेरान पासून मुंबईचा अंतर 90 कि.मी आठळतो तर पुण्याचा अंतर 120कि.मी आहे. तसेच प्रस्तूत संशोधनासाठी कास पठारावरील पर्यटन स्थळांची पण निवड केली असून. कास हे पठार सातारा जिल्याच्या अतंर्गत येत असून कासचा अक्षवृत्तीय विस्तार 17°43′13′′ ते 73°49′22′′ उत्तर व रेखवृत्तीय विस्तार 17.7201607° ते 73.8227916° पूर्व इतका आहे. प्रस्तुत अभ्यासक्षेत्र हे वेस्टर्न घाटात येत असून सह्यदि पर्वतात येत असून.या पठारापासून सातारा 22 कि.मी आहे.

1.4) अभ्यासाचे उद्दिष्ट्ये :

1) माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचा शेध घेणे

2) माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांवरील विकासावर नैसर्गिक घटकांच्या परिणामाचा अभ्यास करणे.

3) माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांची व्याप्ती व विकासाचा अभ्यास करणे

4) माथेरान व कास पठारावरील विविध वनस्पतीचा अभ्यास करणे.

5) माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचे वर्गिकरण करणे

6) माथेरान व कास पठारावरील हवामान बदलाचा अभ्यास करणे.

7) माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचा सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक घटकांचा होणारा परिणाम यांचा अभ्यास करणे.

1.5) संशोधन पद्धती आणि माहिती संकलन

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्राथमिक आणि द्वितीयक माहिती नमुना निवड पद्धतीचा देखील वापर करण्यात येईल वसाहतीचे, लोकसंख्येचे वितरण अभ्यासण्यासाठी जिल्हा जनगणना अहवाल (1991, 2001 व 2011) आणि जिल्हा आर्थिक आणि सामाजिक अहवाल यांचा वापर करण्यात येईल. तसेच नदीखोऱ्याचा उतार, क्षेत्रफळ, रस्ते वाहतूक यांच्या अभ्यासासाठी भारतीय स्थलनिर्देशक नकाशे (56 E/2, E/3, E/4, E/7, E/8 & E/11) यांचा वापर करण्यात येईल. त्याचबरोबर विषयाच्या संदर्भातील संदर्भग्रंथ, प्रकाशीत पुस्तके, शोधप्रबंध, शोधपत्रिका, मासिके, अप्रकाशित शोधप्रबंध इ. वापर, त्याच बरोबर GIS, GPS, Google earth, SPSS &MS-Excel इ. संगणकीय सॉफ्टवेअरचा वापर करण्यात येईल.तसेच पर्यटकांचा समाधान निर्दिशांक काठण्यासाठी खालील सूत्राचा वापर करण्यात यईल .

$$Sli = \frac{\Sigma Mini}{N}$$

Where,

Sli = Satisfaction index for the 'i'th factor.

Mi = Numerical values for particular level of Satisfaction for the 'i'th factor.

Ni = Number of respondents deriving the particular level of Satisfaction for the 'i'th factor.

N= Total number of respondents for that factor for all level of s.

1.6) ग्रहीतके

1) पर्यटन स्थळांची वाढ होत आहे.

2) नैसगिर्क व सांस्कृतिक घटकांचा परिणाम पर्यटन स्थळांच्या विकासावर होत आहे.

3) पर्यटन स्थळांच्या रचनेत आणि प्रकारात बदल होत आहे.

4) पर्यटन क्षेत्रातील स्थळांच्या सेवा केंद्राच्या वितरणात वाढ होत आहे.

1.7) अभ्यास विषयाची निवड व महत्त्व

प्रस्तुत संशोधनासाठी माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांची निवड केली असून संशोधनाचा विषय माथेरान व कास पठारावरील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक अभ्यास हा आहे. सदरील विषय निवडण्याचे कारण या ठिकाणच्या पर्यटन विकासातील अडचणी, विविध समस्येचा शोध, पर्यटन केंद्रची पर्यटनाचे महत्व पर्यटन केंद्राची माहिती तसेच पर्यटनावर पडणारा सामाजिक व सांस्कृतिक घटकांचा परिणाम इ. अभ्यास करण्यासाठी या विषयाची निवड केली आहे. सदरील संशोधनामुळे या भागातील अनेक पैलू अभ्यासले जातील. त्यामुळे पर्यटन क्षेत्रातील विविध समस्या, सेवा केंद्राची कमतरता, विकासातील अभाव आहे, असे क्षेत्र निवडले जाते व पर्यटन भागाचा विकास करण्यासाठी शासनाच्या विविध योजना राबवून त्या भागाचा विकास करता येईल. म्हणून पर्यटन स्थळांचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे. या संशोधनामुळे शासनाला पर्यटन भागातील विविध समस्या, मूलभूत सुविधा, गरजा इ.ची माहिती उपलब्ध हाईर्ल म्हणून अशाप्रकारच्या संशधेनाची गरज वाटते.

1.8) भविष्यकालीन कामाचे नियोजन

प्रथम वर्षाचे नियोजन :

1) साहित्याचे पुनरावलोकनयामध्ये अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये, निवडलेल्या विषयासंदर्भातील प्रकाशीत, अप्रकाशीत साहित्य, वेगवेगळ्या शोधपत्रिका, शोधप्रबंध आणि शासकीय कार्यालये यामधून माहितीचे संकलन करणे .

2) क्षेत्रीय अभ्यास आणि माहितीचे संकलनयामध्ये विविध स्त्रोतांच्या द्वारे द्वितीयक आणि प्राथमिक माहिती ही क्षेत्रीय अभ्यास व विविध पद्धतीच्या साह्याने मिळवणे.

द्वितीय वर्षाचे नियोजन :

यामध्ये संकलीत केलेल्या माहितीचे विश्लेषण तक्ते, सांख्यिकीय पद्धतीच्या साह्याने करणे. तसेच नकाशाशास्त्रीय पद्धत, जी.आय.एस. तंत्राच्या साह्याने देखील माहितीचे विश्लेषण करणे.

1) माहितीचे विश्लेषण

2) पब्रंधाचे लेखन व सादरीकरण करणे .

1.9) संशोधनाची प्रकरण योजना किंवा रचना

1 प्रस्तावना, व्याख्या, स्वरूप, व्याप्ती

2 हवामान,प्रकृतिक रचना,जलप्रणाली,मृदा,वनस्पती,यांचा आठावा.

3. माथेरान व कास पठारा या पर्यटन केंद्राच्या गतसंशोधनाचा आठावा.

4 माथेरान व कास शहर या पर्यटन स्थळांचा विकास.

5. पर्यटकांचा समाधान निर्दिशांक.

6 उणीवा व उपाय.

7 निष्कर्ष

8संदर्भसूची, मूलाखाती ,व प्रश्नावली.

1.10) संदर्भ यादी

1. Gill, p.s (1996) Dynamic of Tourism, vol I.II and III, Amol Publication New Delhi.

2. Bhatia, A.K. (1986). Tourism Development Principle and Practices, sterling publishers. Pvt. New Delhi.

3. Boesh, H. (1964).A Geography of world Economy, D.V and Nostrand co. London.

4. Burkant, A.J.andMedlik, S (1974). Tourism past, present and Future, Heinemann, London.

5. Chawla Romila (2003) Tourism in the 21st Century, sonali Publication New Delhi, 110002.

6. Chib, S.N (1981).Perspectives on Tourism in India, publication Division, Ministry of information and Broadcasting, Govt. of India New Delhi.

7. Douglas, pearce (1987) Tourism Today; A Geographical Analysis, Logman, England.

8. Emanuel, kadat (1979) .Tourism –passport to Development, Oxford University press London.

9. Khan, M.A. (2005) introduction to Triousim, Anmol Publication. Pune

10. Kinjavadekar, S. (1999). Akkalkot Nivasi Shri Swami Samarth charitra Ani Karaya Anmol publication, pune

11. Mclontosh, R.W. (1972). Tourism Principle, Practices and Philosophies, john Wiley, New York.

12. Rai, H.C.(1998) .Hill Tourism planning and Development, Kanishka Publisher, New Delhi.

13. Seth, P.N (1985) Successful Tourism Management, Sterling Publishers, New Delhi.

14. Singh Shalini (1992) Geographers on Tourism Recreation &research –A Geography of Tourism Vol.17 (1), 1992.

15. Sokhi, B.S (2000).Spotting Historical Monuments and Sites, GIS development Vol. IV (2)

16.Singh Shalini (1992) 'Geographer on Tourism Recreation & –A Geography of Tourism Vol.17(1).1992

17 डॉ. सुनिता एस. शिंदे (2007): भारताचा भूगोल कैलास प्रकाशन नागपूर

18.यशोधरा भोसले (2005):प्रवास पर्यटनाचे नवे पैलू.

19. ताज रावत (2008):प्राकृतिक,प्रबंध एंव विकास.

20. डॉ.एस.बि.शिंदे (2009): पर्यटन भूगोल.

21. डॉ. सुनिता एस. शिंदे (2004): बीड जिल्यातील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक अभ्यास.

22.कूकाले गोंविद प्रकाशराव . (2015): नांदेड जिल्यातील पर्यटन स्थळांचा भौगोलिक अभ्यास.

23. डॉ. सुनिता एस. शिंदे (2004): पर्यटन भूगोल एज्यूकेशन प्रकाशन.

Websites

www.censusindia.in

www.mapsofindia.com

www.maharastra.gov.in

www.indiabook.com

www.wikipedia.com

www.iipsindia.org

www.itpi.org.in

www.mahades.maharashtra.gov.in

www.mapsofindia.com

www.digitalglobe.com

www.triius.org

****

स्थळ : नांदेड

दिनांक : 07.07.2015

संशोधक

फाजगे ज्ञानेश्वर दिलीपराव

भूगोल विभाग

बसवेश्वर महाविद्यालय, लातूर

मार्गदर्शक

डॉ. सुनिता एस. शिंदे

सहयोगी प्राध्यापक व संशोधन मार्गदर्शक

भूगोल विभाग प्रमूख

श्रीमती सुशिलादेवी देशमुख महिला महाविद्यालय, लातूर